

בן-חורש גדול בעין גדי (סיכום ביקור)

עמי זהבי

בן-חורש גדול *Epipactis veratrifolia* Boiss. et Hohen. הוא צמח נדיר בן משפחת הסחלביים (ראה תמונה בשער האחורי). תפוצתו בארץ מוגבלת כמעט רק לבקעת השבר, והיא נחלקת בין שתי אוכלוסיות נפרדות: האוכלוסיה הצפונית (אזור חורשת טל) והאוכלוסיה הדרומית (חוף ים המלח, הערבה וסיני) (עברי ודפני, 1978).

האוכלוסיה הדרומית של בן-החורש הגדול שונה מהצפונית בפרטים רבים, בצורת הפרח ובפנולוגיה של הצמח כולו, ודפני (1981) מעלה את האפשרות שזוהי יחידה טכסונומית עצמאית.

תפוצת בן-חורש גדול בבקעת ים המלח והערבה

צמחי בן-חורש מצויים כנאת עין-גדי בארבע קבוצות: קבוצה קטנה כנחל ערוגות, שכל ענפי הפריחה בהם נקטפו בידי "חובבי פרחים" (נמסר ע"י פקחי הרשות). קבוצה בראש מפל שולמית, קבוצה במצוק הגבוה מדרום למערת המתבודד, וקבוצה מתחת למפל החלון שבקצה הקניון היבש (בקטע הסגור של שמורת נחל דוד). כל הפרטים צומחים על נטף נחלים במקומות של נביעה קטנה, ולעיתים קרובות הם מעורבים בשערות שולמית, פלגית שיחנית ומציץ סורי. ריכוזים נוספים של האוכלוסיה הדרומית של בן-חורש גדול גדלים במקומות הבאים: עין ענבה שבנחל צאלים – שם גדל צמח שעתידו (וגם ההווה) אינו ברור, בגלל שריפות שהבדווים מבעירים מדי פעם כדי לחשוף את הנביעה.

בצפון הערבה מצויים שני ריכוזים נוספים: בעין סוף ובעין תמיד. לפי צורת הצמח והפרח הם שייכים לאוכלוסיה הדרומית של המין. הם גדלים באדמה לחה ומלווה למדי, והצמחים המלווים הם סמר ימי, קנה-סוכר גבוה וקנה מצוי. בשנים קודמות עשו הצמחים פירות רבים (נטע אור, מידע בעל-פה).

מין זה נזכר במאגר רת"ם פעם אחת ויחידה! וד"ל.

ההאבקה באוכלוסיה הצפונית נחקרה ע"י עברי ודפני, ונמצא שהמאביקים העיקריים הם זבובי רחף בני משפחת *Syrphidae*, תת-המשפחה *Syrphinae*. ההאבקה מתבצעת כאשר הזבוב נכנס לפרח למצוץ צוף, או כאשר הנקבה מטילה בפרח ביצים. הזבובים הבוגרים ניזונים מצוף, מאבקת פרחים וכן מטל-דבש – ההפרשה הנוזלית של כנימות

העלים, שהיא עשירה בחומרי מזון. לעומתם, רימות הזבובים בתת-משפחה זו כולן טורפות כנימות עלים. בהתאמה לכושר התנועה הנמוך של הרימות, הזבובות בדרך כלל מטילות את הביצים ממש בין הכנימות. החוקרים העלו את הסברה, שפריח בן-החורש מחקים מושבת כנימות-עלה, ובכך מעוררים בנקבה את יצר ההטלה.

במטרה להרחיב את הידע על החריקים הפוקדים את בני החורש הדרומיים ולהשוות את דרך ההאבקה בשתי האוכלוסיות, הגעתי לעין-גדי בעת שיא הפריחה, ב-20.3.85.

בתחתית מפל החלון נמצאו חמישה גושי פריחה במרחק 1-3 מטר זו מזו. מספר השרביטים בגוש היו 9-44, ובסה"כ כ-100 שרביטים; על כל אחד נראו כחמישה פרחים, ובנוסף לכך פקעים.

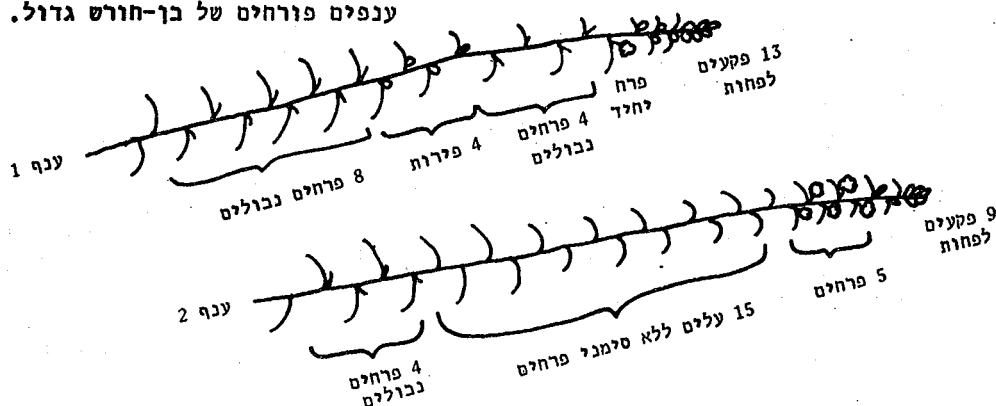
בראש מפל שולמית - גוש ובו כ-40 שרביטים פורחים, ועוד פרט קטן משמאל למערת דודים.

במצוק שמדרום למערת המתבודד - שישה גושים, ובכל אחד 2-10 שרביטים (אחד הגושים מוקף חישא צפופה של קנה-סוכר גבוה). בסה"כ כ-40 שרביטים.

תוכניתי לצפות בפרחים רבים מקרוב לא יצאה לפועל בגלל גובהם הרב במצוק. רק 4 שרביטי פריחה היו בטווח-יד, והם נבדקו מקרוב. הענפים היו ארוכים, עד כמטר אחד. בכל אחד היו פרח אחד עד שישה, ובסך-הכל 15 פרחים פורחים. בקודקודיהם היו 8-13, ובסה"כ 40 ניצני פרחים. על הצמחים לא היו מושבות של כנימות עלה. שניים מהשרביטים היו ותיקים (ראה איור 1), ועוד שניים צעירים עם 1-3 פרחים נבולים. רק בענף מס' 1 נמצאה התפתחות פרי. בקבוצת זו של שרביטים, מבנה ענף מס' 1 מצביע, כמדומה, על ביקור יחיד של מאביק בארבעת הפרחים שהיו פתוחים באותו יום. מבנה ענף 2 רומז, אולי, על שני גלי פריחה השנה.

איור מס' 1.

ענפים פורחים של בן-חורש גדול.

פעילות מאביקים:

במשך 5 שעות תצפית (11:00 עד 14:00 ביום אחד, 08:30 עד 10:30 למחרת) לא נראו ביקורי חרקים בפרחי בן-חורש בקבוצה זו ובקבוצות סמוכות. זבובי רחף מעטים נראו בסמוך, על צמחי מציץ סורי, אך לא התקרבו לפרחי בן-החורש. החנטה הירודה מצביעה על נוכחות מעטה של מאביקים במשך תקופה ארוכה, ואני חיפשתי, כמובן, ביצי זבוב רחף כהוכחה לביקורים.

מתוך 17 הפרחים הפורחים בקבוצה זו, רק ב-3 נמצאו ביצים של זבובי רחף: 1, 2 ו-6 ביצים לפרח. מקום ההטלה לא היה קבוע, אך 5 מ-9 הביצים הוטלו על העמודון. חלק מהביצים הבאתי למעבדה במטרה לגדלן עד התבגרות הזבוב.

כעבור שלושה ימים (ב-25°C) בקעו הביצים, והרימות גודלו על מושבה של כנימת עלה הדלועים, על נבטי מלפפון. פרט אחד השלים את התפתחותו, והוגדר כ-*Metasyrphus corollae* (Fabr.). זהו זבוב רחף נפוץ מאוד בארץ ובאזור הפלארקטי (Svensson & Janzon, 1984). גם בישראל זהו אחד המינים הנפוצים ביותר, והוא מופיע בכל אזורי הארץ, בעיקר בחורף ובאביב (קפלן 1974). בתצפיותיו של עברי בחורשת טל נצפתה פעם אחת נקבה של מין זה מטילה בפרחי בן-חורש (עברי, בעל-פה).

היעדרם של פרחים מואבקים אינו נובע, כנראה, ממיעוט הפרחים בגוש זה, שכן בנוסף לארבעת השרביטים שנבדקו היו במקום עוד 6 ענפים, שנקטפו זמן קצר בלבד טרם בואי. אמנם קשה להכליל מכאן על מידת ההאבקה והחניטה בגושי הפריחה הגבוהים, אותם לא יכולתי לבדוק, אבל אם גם בהם ההאבקה נדירה, ייתכן שתחרות מצד אוכלוסיות גדולות של כנימות עלה בסביבה (כגון על עבקנה בתחתית מפל שולמית) היא הסבר אפשרי לפעילות הנמוכה של זבובי הרחף. משך הפריחה הארוך של כל פרח (כ-20 יום בהשוואה ל-6 ימים באוכלוסיה צפונית) הוא, אולי, תשובת הצמח לשכיחות נמוכה של מאביקים. מכל מקום, נראה שהאבקה עצמית אינה יעילה כאן.

רשימת הספרות

1. דפני, א. (1981) הסחלבים בישראל. הוצאת מסדה.
2. עברי, י. ודפני, א. (1978) בן-החורש הגדול "מפתח" זבובי רחף להאביקו. טבע וארץ כ' (2) תשל"ח: 76-81.
3. קפלן, מ. 1974. זבובי הרחף (Syrphidae) של ישראל. עבודת גמר, אוניברסיטת ת"א.
4. Svensson, B.G. & Janzon L.A. 1984. Why does the hoverfly *Metasyrphus corollae* migrate? Ecol. Entomol. 9 (3) 1984: 329-335.

תודות:

ליריב עברי ולאמוץ דפני על העידוד ועל הערות חשובות לכתב-היד.

לצוות רשות שמורות הטבע בעין-גדי על האירוח.

לפני ולמנחם קפלן על הגדרת זבוב הרחף.